

1. Шевченкове слово як чинник національного самовизначення українців

Світлана Брижицька

Поняття «батьківщина» як формовияв національної ідентичності у писемній спадщині Тараса Шевченка

У статті визначено Шевченкові назви батьківщини та дано їм сутнісно-змістовну характеристику. Розкрито розуміння Тарасом Шевченком поняття «батьківщина».

The Article defines Shevchenko names for the meaning native land and their essentially content-description. Revealed awareness of Taras Shevchenko the conception «native land».

Тарас Шевченко своєю писемною спадщиною дає підстави визначити теоретичний концепт «національна ідентичність» як явище, що охоплює усвідомлення спільності історичної долі етносів, що проживають в Україні і має за основу ідентичність етнічну. Складовими останньої виступають мова, культура і батьківщина як територія.

Під формовиявом розуміємо спосіб існування і вираження змісту, структури національного самоствердження, котре є важливим чинником, поряд із національним самовизначенням, формування національної ідентичності.

Осмислення Шевченком поняття «батьківщина» уповні розкривають його поезія, російськомовні повісті, епістолярій, журнальні нотатки, автобіографія, а також спогади поетових сучасників.

«Словник мови Шевченка» реєструє слово «батьківщина» (кількість вживання – раз) і подає його лише у контексті вживання поетом: «Зажирилась Україна – Така її доля! Зажирилась, заплакала, як мала дитина, Ніхто її не рятує... Козачество гине; Гине слава, батьківщина І. 63. 29)» [11, т. 1, с. 18]. Статистика вживань назв батьківщини, за цим же джерелом, така: «Малоросія» – 3 [11, т. 1, с. 392], «Україна», «Украина», «Вкраїна», відповідно, – 201, 33, 28 разів [11, т. 2, с. 359].

Темі України у Шевченковому розумінні, у різні часи, дослідниками приділялася значна увага. І. Франко писав, що почуття батьківщини у Т. Шевченка «основується свідомо та твердо на любові до всіх людей, на бажанні загальнолюдського братерства, на прихильності до всіх пригноблених і покривджених, між котрими перша і найближча серцю поета його рідна “Україна”» [16, с. 136].

С. Смаль-Стоцький, український дослідник, що в результаті поразки Української революції 1917–1921 рр. опинився на еміграції, вважав, що в поезії Шевченка оспівується Україна як «цілість» (природа, її руїна), що вона повинна викликати у земляків не лише жаль, а і любов. На його переконання, на першому місці у поетовій творчості – тодішнє державно-політичне становище України як наслідок минулого і доля народу [12, с. 3, 22]. Радянський дослідник П. Мисник

доповнює С. Смаль-Стоцького: Шевченкова Україна цілня і багатогранна у своїй природній красі, у своєму героїчному минулому, у небагатьох поетових світлих мріях про її майбутнє [8, с. 4, 7].

Територіальний, історичний, політичний і національний аспекти вживання Шевченком назви Україна (Вкраїна, Украина) подає Митрополит Іларіон [9, с. 232–235].

Є. Маланюк звертав увагу на близький зв'язок поета з батьківщиною: «Занадто він був зв'язаний із самим національним еством своєї Батьківщини, занадто страшну в своїй реальності Україну носив в собі самім» [7, с. 29].

Радянський літературознавець І. Пільгук, аналізуючи ліричний образ України у творчості поета, пов'язав образ батьківщини із революційно-демократичним змістом, патріотизмом братів-кріпаків, історичною традицією героїчної боротьби за волю [10, с. 120–134]. Утім, на нашу думку, це твердження є дещо одностороннім, бо для Т. Шевченка батьківщина була цілим світом і увесь світ був у ній. Зарубіжний дослідник українського походження Ю. Луцький звернув увагу на Шевченкову перейнятість Україною як на унікальне явище в інтелектуальній історії того часу: «...в своїй самотності й пристрасності він був постаттю, яка майже не знала напівтонів» [6, с. 178]. Шевченко «пристрасно любить свою батьківщину як найвищу душевну святиню й відчуває цю любов, і священна для нього її слава», – пише український мовознавець Л. Булаховський [1, с. 568]. Літературознавець І. Дзюба визначив Україну в Шевченковій поезії як «історичний момент» [4, с. 7].

На наше переконання, у поета йдеться не просто про поняття патріотизму, а насамперед, про розуміння ним поняття «батьківщина» як у вузькому, так і у широкому значенні. У вузькому значенні «батьківщина» – місце народження, місце проживання. З таких позицій, на нашу думку, підходив до розуміння «батьківщини» і Т. Шевченко. Але водночас у нього явище «батьківщина» виступає як рефлексії стосовно себе, своїх почуттів, оточення, загалом минулого, теперішнього, майбутнього.

Усе життя для Тараса Шевченка головною як культурною, так і політичною проблемою була Україна – його батьківщина, а не Російська імперія. Цим насичена

уся його творчість. Усе, що не вбирає у себе поняття «батьківщина», або не окреслене її природними символами, відноситься поетом до «чужини».

Т. Шевченко сприймає батьківщину не лише як ландшафт. Вона у нього опредметизована, це – «земля-батьківщина», яка «породжує» духовний зв'язок взаємозалежності й постійних рефлексій про її минуле, сьогодення й майбуття, про її значення для Шевченка, і для його земляків. Поет активно використовує означальні займенники: думки охоплюють «усю» Україну, події відбуваються «по всій» Україні.

У поезії Т. Шевченко на означення батьківщини використовує як топоніми, так і політоніми: «країна», «украинская земля» [18, т. 1, с. 41. 29], «батьківщина», «крайна», «Вкраїна», «Україна». У російськомовній поемі «Слепая» батьківщина названа «Украиною» [18, т. 1, с. 170. 167–168, 176–177]. І це дуже знаково. Т. Черторизька, вивчаючи семантико-стилістичні функції російських слів і словосполучень у поезіях Шевченка, зазначила, що «російське слово отечество у Шевченковій поетичній мові теж поповнює ряд українських синонімів батьківщина, край, країна у значенні «вітчизна», проте здебільшого воно набуває у відповідних контекстах сатиричного звучання» [17, с. 225]. Л. Булаховський слушно звернув увагу на те, що у поемі «Тризна» (написана російською мовою) поняття «слави» і «батьківщини» не конкретизовані, а подані поетом опосередковано через уявлення-символ, що виразно пов'язані з батьківщиною – Україною, а саме через «высокие могилы». На його думку, саме через подібну специфіку цей символ не був дохідливим для російського читача [1, с. 568]. Ми ж вважаємо, що несприйняття, нерозуміння неукраїнцями сакральності високих могил, пояснюється тим, що Україна не була для них батьківщиною, їм не була близькою історія цієї землі. До речі, важливою природною ознакою батьківщини у останній Шевченковій поезії «Чи не покинуть нам, небого...» названо саме «могили-гори на степах».

Т. Шевченко представляє світові свою батьківщину через її природні символи – Дніпро, могили, гори, степи, садок, лани, калина, верби і т. ін. Прикметно, що Дніпром він починає свою поетичну творчість («Реде та стогне Дніпр широкий») і закінчує її («Дніпро, Україну згадаєм»).

Із досліджених нами 185-ти поетичних прикладів, у 143-х випадках згадується батьківщина. Вона названа: 111 разів «Україною», 19 разів «Україною», 11 разів «Вкраїною», по разі «країною» і «батьківщиною». У смисловому сенсі ці назви тотожні і не однозначні. *По-перше*, батьківщина Шевченком олюднена: «Сміється і ридає // Уся Україна!» [18, т. 1, с. 301, 353–354], «Встане Україна» [18, т. 1, с. 307. 44]. *По-друге*, батьківщина представлена як конкретна географічна територія: «В Україну верталися» [18, т. 1, с. 74. 145], «Лютує голод в Україні» [18, т. 2, с. 30. 257]. *По-третє*, батьківщина – складова національного буття спільноти, поет називає її родинними назвами, які водночас є і національними, а саме: «ненька», «матір»,

«вдово», «діти», «вдовице», «дружина», «небого». *По-четверте*, батьківщина для Шевченка є образом-метою його роздумів, спогадів, мрій, прагнень: «Та про Україну мені заспівай» [18, т. 1, с. 19. 89]. *По-п'яте*, батьківщина в поезії виступає як джерело національної пам'яті-слави: «Гине слава, батьківщина» [18, т. 1, с. 41. 29] (1, с. 41. 29). *По-шосте*, батьківщина – історія українського етносу: «Тяжко, Тяжко мені стало, / Так, мов я читаю / Історію України» [18, т. 1, с. 248, 423–425].

Осмислення батьківщини як історичного моменту, природи, життя предків та усвідомлення своєї причетності до цього всього є виразним формовивом Шевченкової національної самосвідомості, яка вплинула на розвиток національної ідентичності як його сучасників, так і наступних поколінь українців.

Саме пам'ять про спільну історичну минувшину батьківщини пов'язує Мар'яну і Микиту у драматичному творі «Никита Гайдай» [18, т. 3, с. 54, 21–30]. Тут батьківщина представлена як: по-перше, *місце народження* – «Святая родина! Святая! / Иначе как ее назвать? Ту землю милую родную, / Где мы, родилися, росли» [18, т. 3, с. 56, 23–26]; по-друге, *ландшафт* – «И эти звуки, эти горы, / Эти широкие поля, / Немолчный говор синя моря, / Небо высокое, земля... / Все это наше, нам родное, / Родные дети мы всему» [18, т. 3, с. 57, 1–8]; по-третє, *культурна спадщина й історія* – «И в колыбели полюбили / Родные песни старины (Громче) / То песни славы! Звуки рая / Сынам на диво, на любовь / Сложили их, не умудряя / Дела великие отцов» [18, т. 3, с. 56, 27–31, с. 57, 1]. Усі ці три означення поняття «батьківщина», на нашу думку, сформуvalи і сформулювали уявлення Т. Шевченка, через символічні, історичні, суб'єктивні чинники рідної землі, про колективну культурну спорідненість та ідентичність. Саме акцентування поетом на явищі спільності долі і самоусвідомлення причетності до цієї спільності виступають передумовою скріплення Шевченковою поезією національних і соціальних зв'язків як між індивідами української нації, так і між класами українського суспільства, як на поетовій батьківщині, так і поза її географічно-територіальними межами.

У російськомовних повістях Т. Шевченко на ознаку батьківщини, найчастіше, вживає назву «Малороссия» («Варнак», «Музикант», «Прогулка с удовольствием и не без морали», «Капитанша», «Художник»).

Відомо, що «Малоросія» – назва України в офіційних актах царської Росії та в російській історіографії. Походить від терміна «Мала Русь», який згадувався в деяких документальних матеріалах XIV ст. для позначення Галицько-Волинської землі (пізніше й Придніпров'я). Почала вживатися з XVIII ст., але стосувалася тільки Лівобережної України (Гетьманщини).

Створені після ліквідації козацько-гетьманської держави у 1781 році три намісництва (губернії) – Чернігівське, Новгород-Сіверське і Київське, 1796 року були об'єднані в Малоросійську губернію (без Києва). 1802 року цю губернію знову поділено на Полтавську

і Чернігівську. Назви Малоросія, малоросійський («малоруський»), малоросіяни (малороссы) уживалися стосовно всієї російської України тільки протягом XIX і поч. XX ст. У наукових публікаціях і в літературі була поширена також назва «Україна». [14, с. 335; 5, с. 1146–1447].

Водночас Шевченко у повістях не оминає і назву «Украина» («Прогулка с удовольствием...», «Близнецы»). Сутність і зміст цих назв «Малороссия» і «Україна» тотожні: це рідна для героїв і автора земля, що породжує позитивні емоції.

У повістях «Княгиня», «Несчастный», «Наймичка» назви батьківщини відсутні. У повісті «Княгиня» є лише назва «милая родина» [18, т. 3, с. 208, 14].

Розуміння поняття «батьківщина» у повістях, так як і в поезіях багатогранне. У вузькому значенні це: місце народження («Варнак»); місце проживання героїв («Варнак»); ландшафт («Прогулка с удовольствием и не без морали»); географічний регіон («Близнецы»). Географічна віддаленість від батьківщини лише підсилює у літературного героя зв'язок із рідною землею («Близнецы»). Тут же Т. Шевченко веде мову про «батьківщину» як про минувшину українського етносу (широке розуміння).

До вузького розуміння відносимо і таке визначення «малі батьківщини», що подано Шевченком через такі назви: Волинь, Поділля, Київ, Трахтемирів, Лисянка.

У широкому розумінні батьківщина – це вимір історичної пам'яті українського етносу, що є чинником етнотворення, це іманентний зв'язок оповідачів із нею, роздуми про неї («Прогулка с удовольствием...»). У цілісності обширів України полягає її сила, і Шевченко це не тільки відчув, а й знайшов необхідні слова для вираження цієї думки, і, відповідно, для впливу на читача.

Лише батьківщина є для героя місцем щастя, поза її межами це почуття відсутнє.

У своєму «Журналі» Тарас Шевченко також звертається до поняття «батьківщина»: чим вона була для нього після довготривалої розлуки, на теренах іншого ландшафту й за умов пережитого, які почуття породжують спогади про батьківщину й взагалі чи вони виникають, хто із сучасників є носіями нагадування про рідну землю.

Шевченко називає батьківщину у журнальних записах, що написані російською мовою, по-різному – «Малороссия», «Украина», «родина».

Як відомо, до позначення назви українських територій у XIX ст. назву «Малоросія» було замінено на назву «Південно-Західний край». Тому назва «Малоросія» містила як територіальне, так й історичне і політичне значення. У Шевченка вона вживається найчастіше у значенні локальної території.

А от назва «Украина» (рос.) вжито у національному сенсі, у контексті природи і минувшини батьківщини.

Як і в «Журналі», у Шевченковому епістолярії батьківщина названа також по-різному, а саме: «Малороссия», «родина», «Україна». На першу і

другу назви натрапляємо у листах російськомовних, на третю – в україномовних.

Де б поет не був, чи то у Петербурзі, чи в казахських степах його не полишає туга за рідною землею. На це звернув свого часу увагу С. Єфремов, коментуючи листи Тараса до брата Микити Шевченка [19, т. 3, с. 353–354].

У листі до редактора «Народного чтения» Шевченко пише, що «...история моей жизни составляет часть истории моей родины» [18, т. 6, с. 254, 19–20]. Отже, поза межами українського простору він себе не уявляв, а це є ознакою як етнічної ідентифікації, так і водночас національної: простір виступає як чинник соціокультурного і національного життя. Звертається Т. Шевченко із подібним поняттям і до представників інших етносів, як наприклад у листі від 20 травня 1856 р. з Новопетровського укріплення до російського художника Й. Осипова: «О моя милая родина! Увижу ли я тебя хоть когда-нибудь?» [18, т. 6, с. 128]. У листі до П. Корольова 18 листопада 1842 р. з Петербурга до батьківщини Шевченко вживає прикметники «милая», «рідна» [18, т. 6, с. 21].

Отже, у Шевченкових листах сутнісно-змістове значення поняття «батьківщина» неоднозначне. Для нього це і простір українського буття, і пам'ять, і сам Шевченко як представник української національної спільноти, і місце органічного почування себе як особистості. Постійна туга за рідною землею, бажання повернутися до неї свідчать про прояви національної самосвідомості Шевченка. Цю самосвідомість він відкрито демонструє як у офіційному, так і у приватному листуванні, як представникам спільної із ним етнічної «родини», так і тим, хто до неї не належить, але для яких батьківщина Шевченка є фактом самобутності. Подібне ставлення до батьківщини сприяло формуванню позитивних емоцій до неї усіх, хто із Шевченком тісно спілкувався.

Підтверджують вищесказане спогади Шевченкових сучасників-українців. Про особливу прихильність Т. Шевченка до своєї батьківщини, про те, що вона виступає для нього, як історія українського народу, пишуть М. Савичев [13, с. 290] М. Лазаревський [13, с. 252], Г. Честахівський [13, с. 470], Н. Молчановський [13, с. 415], уродженець Подільської губернії, В. Беренштам [13, с. 189], уродженець Києва.

Величезне значення батьківщини для поета відзначали і неукраїнці: Н. Ускова [13, с. 308], М. Момбеллі [13, с. 216], М. Лесков [13, с. 492–493], Л. Жемчужников [13, с. 505, 507–508]. Батьківщину як довкілля подають у своїх спогадах А. Матов [13, с. 259], Є. Літвінова [13, с. 320] (онука Агафії Ускової; тут є ототожнення власне Т. Шевченка з батьківщиною), К. Юнге [13, с. 328] (батьківщина усвідомлюється як природа).

М. Микешин звертає увагу на Шевченків вплив на його власне ставлення до України [13, с. 454], а також зазначає, що природні атрибути батьківщини, як то: «пучечки барвінку, засохлої рути та інших степових

квітів і трав українського походження...» [13, с. 457], слугували поету для натхнення.

Отже, не лише українці, а й неукраїнці відзначали велике значення для Шевченка його батьківщини і як місця народження, природи (вузьке розуміння), і як історії українців (широке розуміння). Така відданість рідній землі і своєму народові для багатьох стала прикладом служіння батьківщині. Як тут не навести вже хрестоматійні слова, грузинського письменника Акакія Церетелі: «... я вперше зрозумів з його слів, як треба любити батьківщину й свій народ» [13, с. 400].

У широкому розумінні поняття «батьківщина» виступає у Т. Шевченка як фактор консолідації національної спільноти і є складовою процесу його національного самоствердження. У прозі, журнальних записах та за спогадами сучасників батьківщина поета наділена рядом чеснот: вона джерело спасіння, любові, щастя, приємних спогадів. Але інституційно організоване поняття «батьківщина» має і соціальну функцію, тому в цій батьківщині «людей у ярма запрягли пани лукаві».

На думку американського славіста Г. Грабовича, у Шевченкових повістях Малоросія введена як Російська провінція [2, с. 158–159]. Ми ж вважаємо, що назви «Малоросія» і «Україна» у повістях, «Журналі», листуванні, у спогадах поетових сучасників, становлять, насамперед, поняття «батьківщина». Саме поняття «батьківщина» виступає у Т. Шевченка гарантом збереження власної національності.

Національний світогляд Тараса Шевченка базує на системі ціннісних орієнтацій та пріоритетів, а саме: на понятті «батьківщина», на розумінні важливості визначення національного характеру і на мовному самовизначенні.

Світогляд розуміється нами традиційно як найширша за змістом категорія, що визначає всю сукупність свідомих і несвідомих уявлень людини чи спільноти про оточуючий світ, про саму себе у цьому світі та про взаємовідносини з ним [15, с. 569]. Щодо національного характеру зауважимо, що у російськомовних повістях письменник подає в художньому контексті такі риси національного українського характеру, як емоційність, чутливість, затятість, індивідуалізм з ідеєю рівності, прагнення свободи і нетерпіння насильства будь-якої форми, будь-яких проявів, схильність до поміркованості й гумору, розважливості, щирість, кордоцентризм. Емоційно-чутливий характер є, на нашу думку, найчастіше вживаним типом, котрий використовує письменник для зображення українців, яких він називає у повістях «хохлами» і «земляками».

Отже, є підстави стверджувати про перевагу емоційно-чутливого характеру в Шевченкових типах героїв-українців. Саме цей фактор вважається дослідниками одним із головних характеристик ментальності українців і свій вияв віднаходить у піснях та гуморі народу. Як відомо, узагальнення характерів представників конкретної спільноти формує, у свою

чергу, такий колективний феномен як національна ідентичність.

Шевченко усвідомлює батьківщину як землю своїх предків. У цьому понятті міститься спільна історична пам'ять людей, які живуть в Україні. Ми не знаходимо у нього поняття «своя земля» стосовно інших територій, де він проживав.

Вживання Т. Шевченком самого імені «Україна» у поезії влучно визначила сучасна дослідниця Т. Даренська: «...поет вперше зробив його символічним за своєю суттю, тобто таким, що окрім етнічно-географічного, несе в собі національно-культурний, політичний і історіософський смисл, стаючи, таким чином, символом національної й духовної самоідентифікації людини. До Т. Шевченка ім'я «Україна» такого значення не мала. Ідентичність українців визнавалася і узагальнювалася ними самими у свідомості до зовсім інших принципів, насамперед, до віросповідання і підданства певному монарху» [3, с. 166–167].

Підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що на означення батьківщини поет вживає різні назви: «Малоросія», «Україна», «Україна», «країна», «родина», «українська земля», «батьківщина», «Южная Россия». Чіткого хронологічного розмежування вживання ним найбільш активних назв «Малоросія» і «Україна» немає. Обидві назви побутували паралельно у його мовленні і у написанні протягом усього життя.

Утім є особливості. Так, у поезії використано на ознаку батьківщини лише назву «Україна» (у російськомовній поезії також), а назва «Малоросія» відсутня. У російськомовних повістях та «Журналі», навпаки, частіше вжито назву «Малоросія», а у листуванні, й знову таки «Журналі», назву «родина». Сутнісно-змістова характеристика назв «Малоросія» і «родина», зважаючи на контекст, – тотожна з назвою «Україна» і підпорядкована більш загальному поняттю – «батьківщина».

Тарас Шевченко уособлює розуміння поняття «батьківщина» як місце народження, рідна земля, ландшафт, територія походження народу (це вузьке розуміння), а також подає «батьківщину» як національно-культурно-історичну специфіку (широке розуміння), себто як складову національного образу народу, його історичну минувшину і сьогодення, його культурну спадщину і історію. Батьківщина для Тараса Шевченка це – ціль-прагнення й віддзеркалення сутності самого поета.

1. Булаховський Л. А. Російські поеми Т. Шевченка та їх місце в системі поетичної мови першої половини XIX ст. // Булаховський Л. А. Вибрані праці: В 5 т. / Л. Булаховський. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 3. – 519 с. 2. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів в творчості поета: Пер. з англ. С. Павличко / Г. Грабович. – К.: Рад. письменник, 1991. – 212 с. 3. Даренська Т. В. Український образ світу в ключових символах поетичної творчості Тараса Шевченка: Дис. канд. філос. наук: 09.00.12. / Т. Даренська. – К., 2002. – 194 с. 4. Дзюба І. Довіку насущний / І. Дзюба. // Дивослово. – 1996. – № 3. – С. 3–9. 5. Енциклопедія українознавства: в 11 т. – Перевид. В Україні / Голов. ред. проф. д-р В. Кубійович. – Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1994. – Т. 4. – 1600 с.

6. Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком / Ю. Луцький. – К.: Час, 1998. – 255 с. 7. Маланюк Є. Книга спостережень / Є. Маланюк. – К.: Атіка, 1995. – 236 с. 8. Мисник П. Великий син великого народу / П. Мисник. // Українська мова і література в школі. – 1964. – № 3. – С. 3–10. 9. Митрополит Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови / Митрополит Іларіон. – Вінніпег: Інститут Дослідів Волині, 1961. – 257 с. 10. Пільгук І. І. Народнопоетична основа образу України в ліриці Шевченка / І. Пільгук. // Збірник праць ювілейної Десятої наукової шевченківської конференції. – К.: В-во АН УРСР, 1962. – 372 с. 11. Словник мови Шевченка: в двох томах [Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР]. – К.: Наукова думка, 1964. – Т. I. – 484 с.; Т. II. – 566 с. 12. Смаль-Стоцький С. Причинки до розуміння Шевченкових поем. – Прага, 1929. – 47 с. 13. Спогади про Шевченка. – К.: Держ. в-во худ. літ., 1958. – 659 с. 14. Українська Радянська Енциклопедія: у 12-ти томах. – К.: Головна редакція

УРЕ. – 1981. – Т. 6. – 552 с. 15. Філософський енциклопедичний словник: Довідкове видання / Ред. кол. В. І. Шинкарук (голова), Є. К. Бистрицький та ін. – К.: Абрис, 2002. – 746 с. 16. Франко І. Темне царство // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Франко І. – К.: В-во «Наукова думка», 1980. – Т. 26. – 462 с. 17. Черторизька Т. Семантико-стилістичні функції російських слів і словосполучень у поезіях Шевченка / Т. Черторизька // Збірник праць двадцять четвертої наукової шевченківської конференції. – К.: Наукова думка, 1982. – 324 с. 18. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у шести томах / Т. Шевченко. – К.: В-во АН УРСР, 1963, 1964. – Т. 1. – 484 с.; Т. 2. – 632 с.; Т. 3. – 512 с.; Т. 6. – 644 с. 19. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів. Листування. Текст. Коментарій / Під заг. ред. акад. С. Єфремова / Т. Шевченко. – [Харків]: Держ. в-во України, 1929. – Т. III. – XXV+1001 с.

Тетяна Воропаєва

Поетична спадщина Тараса Шевченка як ідентифікаційний ресурс українства (за результатами теоретико-емпіричних досліджень 1991–2012 рр.)

В статті розглядається поетична спадщина Тараса Шевченка як важливе підґрунтя для становлення і розвитку національної ідентичності українського народу. Аналізуються уявлення громадян України про національну ідею, про Тараса Шевченка та його творчість.

In the article the poetic legacy of Taras Shevchenko is analyzed as an important basis for the establishment and development of national identity of the Ukrainian people. Analyzes the representation of citizens of Ukraine national idea of Taras Shevchenko and his work.

Тараса Шевченка називають Будителем, Провідником, Великим Кобзарем, Національним Пророком і Генієм українського народу. Але найчастіше його називають Батьком нації, який не тільки залишив своїм нащадкам безцінну духовну спадщину, але й заклав потужну світоглядну «базу під українську національну ідентичність» [6, с. 9].

Л. Костенко констатує: «Кобзарю..., Ти для мене совість і закон». Адже, як наголошують сучасні дослідники, ще за життя Тарас Шевченко продемонстрував свою високу суб'єктність, відкрито виступивши проти царського режиму, подав приклад високого духовного подвигу для нащадків, виразив духовну сутність українства. Важко знайти у світі іншого поета, який би мав більшу пошану від власного народу, ніж Тарас Шевченко. Багато поколінь українців кожного року урочисто відзначають річницю народження і смерті Великого Кобзаря.

О. Меленчук зазначає, що роковини на вшанування пам'яті Т. Шевченка були започатковані одразу по смерті поета, і вони стали своєрідним волевиявленням національних прав свідомих верств народу на чолі з інтелігенцією, яких постійно пригнічував уряд царської Росії. Це була боротьба за можливість зберегти й не втратити будь-який шанс українців на національне самоствердження у складних умовах тодішнього суспільно-політичного життя України [10, с. 5–12]. С. Єфремов вважав, що Шевченко потрібен суспільству як духовний лікар, адже в цьому й полягає «психологічна причина святкування ювілеїв» поета [5, с. 36].

В історії України окрім Тараса Шевченка немає іншої Особистості, якій би український народ так щиро

завдячував, творча спадщина якої б об'єднувала, а не роз'єднувала суспільство. Вшановуючи пам'ять Тараса Шевченка, українці прагнули не втратити того ціннісного звучання й глибокого світоглядного змісту, які має Шевченкова творчість. Поховання Тараса Шевченка у Петербурзі та перепоховання його в Україні консолідувало українство, а в наш час Шевченківські дні перетворились на загальнонаціональне свято (правда, інколи дещо формалізоване державою).

Шевченкове слово має не тільки багатомірні смислові нашарування, але й незбагненну духовну силу, яка глибинно резонує в душах українців та інших народів світу. Знаково-символічний та образно-асоціативний ряд Шевченкової поезії – степ, верба, тополя, хата, мати, козак, могила, кобзар – «живуть» і в традиційному побуті, і в народних піснях, і в козацьких думах. Поезія Тараса Шевченка є діалогічною, вона пробуджує національну самосвідомість, допомагає народу зрозуміти власну самотність, ментальність, національний характер.

У поетичній спадщині Тараса Шевченка яскраво відображена етнічна й політична історія українського народу. Поет згадує полян, дулебів і древлян, Візантію і Русь, Словутич і Хортицю, козаків і гайдамаків, Марію і Ярославну, Мазепу й Дорошенка. Тарас Шевченко став Світочем українського духу, запропонувавши українцям ідею України, її Відродження і Процвітання, яка з часом набула аксіологічного значення. Українська ідея у творчості Шевченка репрезентує ідеал суспільства, в якому панує Правда-Справедливість, Людська гідність і Свобода. Ці ідеї надихали український